

O‘ZBEKISTONDA ERKIN IQTISODIY ZONALAR: TARIXIY ASOSLAR VA DASTLABKI QADAMLAR

Nizomiy nomidagi TDPU Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o`qitish metodikasi (Tarix)1-boshqich magistranti

Rahmatova Malika Sherzodovna

malikarahmatova.0507@gmail.com

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasida erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishning dastlabki bosqichlari, ularning mamlakat iqtisodiyoti uchun ahamiyati va rivojlanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) tashkil etish jarayoni O‘zbekistonda 1990-yillardan boshlab boshlangan bo‘lib, ular mamlakatning sanoat va savdo sektorlarini rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, investitsiyalarni jalb qilish va eksportni kengaytirish kabi muhim vazifalarni hal qilishga xizmat qiladi. Maqolada, EIZlar tashkil etishning huquqiy, iqtisodiy va institutsional asoslari, shuningdek, ilk bosqichda amalga oshirilgan chora-tadbirlar va ularning samaradorligi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Erkin iqtisodiy zonalar, logistika, konsepsiya, investitsiya, innovatsion taraqqiyot, intensiv rivojlanish, sanoat markazlari, transport logistikasi, infratuzilma.

Avvalo biz erkin iqtisodiy zona deyilganda qanday hududlar nazarda tutilishini bilib olishimiz kerak.

Erkin iqtisodiy zonalar — davlatlararo kelishuvlarga yoki maxsus qonunlarga muvofiq, xo‘jalik va tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanish uchun imtiyozli soliq, moliya, huquqiy sharoitlar joriy qilinadigan muayyan hududlar. Xorijiy va mahalliy tadbirkorlarni jalb etish maqsadlarida tashkil etiladi va ularda zarur ishlab chiqarish va ish yuritish infratuzilmasi barpo etiladi. Erkin iqtisodiy zonalar ko‘p hollarda davlatlararo tutash hududlarda (bir necha davlatlarning chegaralari tutashgan hudud), xalqaro aeroportlar, port shaharlarda yoki transport yo‘llari tutashgan hududlarda tashkil etiladi.¹

Demak erkin iqtisodiy zonalarda asosan tadbirkorlikni rivojlantirish uchun, chet el investitsiyalarni jalb etish va o‘sha hududni rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi.

Mamlakatda innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish, eksport, shuningdek transport va telekommunikatsiya infratuzilmasini jadal rivojlantirish, mahalliy mahsulot va xizmatlarning ichki va tashqi bozorlarda xalqaro sifat, sertifikatlashtirish talablarini joriy etish orqali raqobatdoshligini oshirish, yangi ish joylarini barpo etish kabi bir qator muhim

¹ Mirzalieva S. "Erkin iqtisodiy zonalar asosiy yonalishlari va tamoyillari". 1999-yil avgust. 23-25 betlar

masalalarni ijobiy hal etishda maxsus iqtisodiy zonalar muhim o'rin tutadi.

Jahon tajribasida maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatini tashkil etish amaliyoti XX asrning 70 yillarida boshlangan. Hozirgi zamon ilmiy adabiyotlarida va ma'muriy hujjatlarda maxsus iqtisodiy zonalar xilma-xil shakllari qo'llanilmoqda: "Erkin iqtisodiy zona", "Texnologik zona", "Erkin bojxona zonasi", "Erkin tadbirkorlik zonasi", "Erkin eksport zona", "Erkin savdo zona", "Bojsiz zona", "Qo'shma tadbirkorlik zonasi", "Offshor zona" va hokazo.²

Bu sohada olib borilgan izlanishlar va tadqiqotlarni tahlil qilish asosida aytish mumkinki, mazkur atama mazmuniga turli mutaxassislar o'z nuqtai nazari, bilim va tajribasidan kelib chiqib yondashishgan va turlicha ta'riflar yuzaga kelgan. Shuningdek, turli mamlakatlarda maxsus iqtisodiy zonalar turli shakllarini qo'llanilishi har bir davlatning rivojlanish darajasi, iqtisodiy ahvoli, mavjud geografik, iqtisodiy yoki boshqa afzalliklaridan kelib chiqqan holda tashkil etiladi.

Jumladan, AQSH, Fransiya, Buyuk Britaniya kabi sanoati rivojlangan mamlakatlarda Maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etish maqsadi tashqi iqtisodiy faoliyatni jadallashtirish, mintaqaviy siyosatni amalga oshirish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga ko'maklashish, chekka hududlarda ishsizlikni kamaytirish, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga qaratiladi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun rezidentlarga ko'proq faoliyat erkinligi, shuningdek, ahamiyatli soliq va moliyaviy imtiyozlar taqdim etiladi. Bu davlatlarda maxsus iqtisodiy zonalar "Texnologik zona", "Erkin tadbirkorlik zonai", "Erkin savdo zona" kabi shakllari keng qo'llaniladi.

Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishning asosiy maqsadlari:

Erkin iqtisodiy zonalar, umuman olganda, quyidagi maqsadlarni amalga oshirish uchun tashkil etiladi:

Investitsiyalarni jalb qilish: EIZlar, xalqaro va mahalliy investorlar uchun soliq imtiyozlari, bojxona imtiyozlari, va boshqa huquqiy qulayliklar yaratish orqali investitsiyalarni jalb qilishni ko'zda tutadi.

Yangi ish o'rinlari yaratish: Erkin zonalarda ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etilishi va bu orqali yangi ish o'rinlari yaratilishi kutiladi.

Texnologik rivojlanishni rag'batlantirish: EIZlarda yuqori texnologik ishlab chiqarish, innovatsiyalarni joriy etish va ilmiy tadqiqotlar o'tkazish uchun qulay sharoitlar yaratish maqsad qilinadi.

Eksport salohiyatini oshirish: Erkin iqtisodiy zonalar eksportga yo'naltirilgan mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish orqali tashqi savdoni rivojlantirishga yordam beradi.

Sanoatni diversifikatsiya qilish: Erkin iqtisodiy zonalar orqali turli sanoat

² <https://cyberleninka.ru/article/n/erkin-iqtisodiy-zonalar-hududlarni-rivojlantirishning-muhim-omili-sifatida/viewer>

tarmoqlarini rivojlantirish va iqtisodiy tarmoqlarni diversifikatsiya qilishga erishiladi.³

Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) iqtisodiy rivojlanish strategiyasining muhim qismi hisoblanadi. Ular xorijiy va mahalliy investorlarni jalb qilish, ishlab chiqarish hajmini oshirish hamda yangi texnologiyalarni joriy qilish uchun yaratilgan maxsus hududlardir. O‘zbekistonda birinchi EIZlar mustaqillik yillarida tashkil etilgan bo‘lib, ular mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy sarmoyalarni jalb qilishni maqsad qilgan. 1996-yilda "Navoiy" EIZ birinchi marta rasman e‘lon qilingan bo‘lsa, keyinchalik "Angren" va "Jizzax" kabi boshqa hududlar ham shakllantirildi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, mamlakatni global iqtisodiy tizimga integratsiya qilish va xalqaro miqyosda raqobatbardoshligini oshirish zarurati tug‘ildi. Shu bilan birga, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va investitsiyalarni jalb etish uchun yangi mexanizmlar izlanmoqda. Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) tashkil etish jarayoni ana shu maqsadlar bilan bog‘liq bo‘lib, O‘zbekistonda uning ilk bosqichlari 1990-yillarning oxiri va 2000-yillarning boshlarida amalga oshirila boshlandi.⁴ 1991 yilda O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, mamlakatda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish zaruriyati yuzaga keldi. Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va xalqaro bozorlar bilan integratsiyalashish uchun yangi mexanizmlar izlanmoqda. Erkin iqtisodiy zonalar, o‘z navbatida, chet el investitsiyalarini jalb qilish, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rivojlantirish va yangi ish o‘rinlarini yaratish maqsadida tashkil etilgan.

EIZlarning tashkil etilishi bo‘yicha dastlabki qadamlar O‘zbekiston Respublikasi prezidentining farmonlari asosida amalga oshirildi. Ushbu farmonlarda EIZlar uchun soliq va bojxona imtiyozlari, investorlarga qulay sharoitlar yaratish belgilandi. "Navoiy" EIZning ochilishi orqali logistika va transport infratuzilmasini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilgan.

Tarixan, erkin iqtisodiy hududlar qadimda ham mavjud bo‘lgan. Buyuk Ipak yo‘lidagi Samarqand kabi shaharlarda erkin savdo markazlari tashkil etilgan va karvon yo‘llari rivojlantirilgan. Hozirgi zamon EIZlari esa zamonaviy sanoat texnologiyalari va investitsiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Erkin iqtisodiy zonalar O‘zbekistonning iqtisodiy islohotlarida yangi davrni boshlab berdi. Bu hududlarda soliqlarni kamaytirish, bojxona nazoratini yumshatish va boshqa imtiyozlar berish orqali xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan muhim qadamlar qo‘yildi. Bu, o‘z navbatida, sanoatning rivojlanishi va eksport salohiyatining oshishiga olib keldi. O‘zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish jarayoni 1996 yilda hukumatning tegishli qarorlariga asoslanadi. Bu davrda mamlakatning iqtisodiy ahvoli va global iqtisodiy tizimda o‘z o‘rnini topish

³ "Erkin iqtisodiy zonalar: Global tajribalar va O‘zbekiston" – Toshkent, 2020, Iqtisodiy tadqiqotlar markazi

⁴ Mirzalieva S. "Erkin iqtisodiy zonalar asosiy yonalishlari va tamoyillari". 1999-yil avgust. 36-40 betlar

zarurati kuchli edi. Shu boisdan, hukumat erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etishni o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ishlab chiqarishni rag'batlantirishning samarali vositasi sifatida ko'rdi.⁵

Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish jarayonining boshida, ularning mavjudligi O'zbekistonning iqtisodiy muhitini takomillashtirish, yuqori texnologiyalarni joriy etish va yangi ish o'rinlarini yaratish uchun katta imkoniyatlar yaratdi. Shuningdek, bu zonalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar uchun bojxona va soliq imtiyozlari taqdim etilishi, mamlakatda biznes yuritish sharoitlarini yanada yaxshilashga xizmat qildi. 2000-yillarning boshlarida, O'zbekistonda birinchi erkin iqtisodiy zonalar tashkil etila boshlandi. Birinchi navbatda Navoi erkin iqtisodiy zonasi (2008-yilda tashkil etilgan) hamda Angren erkin iqtisodiy zonasi va Jizzax erkin iqtisodiy zonasi o'z faoliyatini boshladi.⁶

Bu zonalar tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va yangi texnologiyalarni o'rganish uchun imkoniyat yaratdi. Erkin iqtisodiy zonalar O'zbekiston iqtisodiyotida yangi tarmoqlarni rivojlantirish, sanoatni modernizatsiya qilish va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sohasida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Bunday zonalarda yirik xorijiy kompaniyalar va mahalliy ishlab chiqaruvchilar o'z faoliyatini yuritish imkoniyatiga ega bo'lishdi, bu esa iqtisodiyotning diversifikatsiyasiga turtki berdi.

O'zbekistonda ham mazkur sohada bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda 14 ta erkin iqtisodiy zona mavjud bo'lib, ulardan ayrimlarining faoliyati ancha jadallashgan. Xususan, "Navoiy", "Angren", "Jizzax", "Urgut", "G'ijduvon", "Qo'qon" va "Hazorasp" erkin iqtisodiy zonalarida umumiy qiymati 486 million dollarga teng 62 loyiha amaliyotga tatbiq etilgan, qolaversa, 4 ming 600 dan ortiq ish o'rni yaratilgan.⁷

Shuningdek, "Nukus-farm", "Zomin-farm", "Kosonsoy-farm", "Sirdaryo-farm", "Boysun-farm", "Bo'stonliq-farm", "Parkent-farm" singari farmatsevtika sohasiga ixtisoslashgan 7 yangi erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirish bo'yicha ham barcha chora-tadbirlar ko'rilyapti. Shu bilan birga, erkin iqtisodiy zonalarda investitsiya loyihalarini amalga oshirishni jadallashtirish, xorijdan yuqori texnologik uskunalarni xarid qilish uchun O'zbekiston tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'i hisobidan 100 mln dollar miqdorida chet el valyutasidagi kredit liniyasi ochilgan.

Bundan tashqari, kichik sanoat zonalaridagi direksiyalar kredit olish va bank xizmatlaridan foydalanishda har bir zonaga birlashtirilgan tijorat banklari bilan hamkorlikda ish olib borayotganligi ham muammolarni bartaraf etishda ayni muddao bo'lmoqda. Bozor talablari va import nomenklaturasini o'rganish asosida tadbirkorlar

⁵ "Erkin iqtisodiy zonalar: Global tajribalar va O'zbekiston" – Toshkent, 2020, Iqtisodiy tadqiqotlar markazi.

⁶ "O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy zonalarini: Huquqiy va iqtisodiy tahlil" – O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi nashri, 2018.

⁷ <https://www.spot.uz/oz/2019/02/22/eiz/>

uchun takliflar, istiqbolli loyihalar ro'yxati shakllantirilgan. Imtiyozlardan yana biri shuki, kichik sanoat zonasida ishlaydigan subyektlar 2 yil barcha soliqlardan ozod etilgan.

Shuningdek, bo'sh turgan yoki samarasiz faoliyat ko'rsatayotgan ishlab chiqarish binolaridan unumli foydalanish, yangi korxonalar tashkil etishni rag'batlantirish maqsadida mazkur binolar negizida kichik sanoat zonalarini tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayni paytgacha mamlakatimizda ularning soni 96 taga yetdi.⁸

Hozirgacha ushbu zonalarda umumiy qiymati 535 milliard so'mga teng 1021 loyiha amalga oshirilgan, 9 ming 600 dan ziyod ish o'rni yaratilgan. Loyihalar doirasida nafaqat ichki, balki tashqi bozorda ham xaridorgir bo'lgan yengil sanoat, kimyo, oziq-ovqat mahsulotlari, elektr texnikasi buyumlari, zamonaviy qurilish materiallari, mebel va boshqa tayyor mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Bundan tashqari, kelgusida 248 loyihani amaliyotga tatbiq etilishi natijasida 11 ming yangi ish o'rni yaratish rejalashtirilmoqda.

Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishda huquqiy asoslarning muhim ahamiyati bor. O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, Prezident qarorlari, Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari, qonunlar va boshqa normativ hujjatlar yaratildi. Bu hujjatlar, o'z navbatida, erkin iqtisodiy zonalarining samarali faoliyat yuritishini ta'minlash, bozor islohotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qildi. Erkin iqtisodiy zonalarining huquqiy asoslari, shuningdek, soliqlarni kamaytirish, bojxona imtiyozlarini taqdim etish va boshqa iqtisodiy rag'batlantirish choralari orqali investitsiyalarni jalb qilishni maqsad qilgan. Bu imtiyozlar xorijiy va mahalliy investorlarni O'zbekiston bozoriga jalb qilishda muhim rol o'ynadi.

Maqoladan shunday xulasaga kelishimiz mumkinki, O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalarini tashkil qilish jarayoni iqtisodiy islohotlarning muhim qismiga aylandi. Bu bosqichda O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi va global iqtisodiy tizimga integratsiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. Erkin iqtisodiy zonalar mamlakatning iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, investitsiyalarni jalb qilish va yangi texnologiyalarni rivojlantirishdagi muhim vositalardan biriga aylandi. Bu jarayonning davom etishi va erkin iqtisodiy zonalarining kengayishi, O'zbekistonning iqtisodiy o'sishini va global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

⁸ "O'zbekiston iqtisodiyoti va erkin iqtisodiy zonalar" – Muallif: S. M. Karimov, 2017.